

**“ЎЗБЕК ТИЛИ ВА АДАБИЁТИ ТАРИХИ,
ТАДРИЖИЙ ТАРАҚҚИЁТИНИНГ
ЎРГАНИЛИШИ: НАТИЖАЛАР ВА
МУАММОЛАР”**

**РЕСПУБЛИКА ИЛМИЙ – АМАЛИЙ
АНЖУМАНИ МАТЕРИАЛЛАРИ**

ЖИЗЗАХ - 2021

29	<i>R. Kamolova.</i> “Uzun yo‘l” (hikoya)	73
30	<i>H. Eshbekov.</i> Navoiy adabiy-estetik merosining ahamiyati.....	76
31	<i>Z. Qosimova.</i> Mashrab ijodiga nazar.....	79
32	<i>I. Ikromov.</i> Sakkokiy ijodining mavzu ko‘lami va badiiyati.....	81
33	<i>A. Alimov.</i> Миллий тафаккур ва манавият кўзгуси.....	83
34	<i>G. Fayzullayeva.</i> “Oltinga teng asriy bitiklar”	85

II. УМУМФИЛОЛОГИК ТАДҚИҚОТЛАР: ТАЛҚИН ВА ТАҲЛИЛ МУАММОЛАРИ

35	<i>A. Parдаев.</i> Нутқни жонлантирувчи воситаларнинг прагматик вазифаси хусусида.....	88
36	<i>N. Kilichov, D. Karimova.</i> O‘zbek va qoraqalpoq tillarida frazeologizmlarga xos ba‘zi xususiyatlar.....	93
37	<i>A. Musayev, A. Abduvaitov.</i> Zulfiya she‘riyatida o‘zlashma qatlam so‘zlar lingvopoetikasi.....	94
38	<i>M. Raҳmatova.</i> Кесим ва тўлдирувчи эргашган кўшма гапларнинг трансформацияланишидаги синтактик жараёнлар.....	96
39	<i>E. Orzabayev, U. Kazakova.</i> O‘zbek va qoraqalpoq tillaridagi somatik frazemalarning ba‘zi xususiyatlari.....	98
40	<i>A. Abduvaliyev, H. Ummatova.</i> “Boburnoma”da sifat va ot yasovchi omonim ma‘noli qo‘shimchalarning qo‘llanilishi.....	100
41	<i>S. Shomurodova.</i> O‘zbek xalq qo‘shiqlarida bosh kiyimlarining badiiy ifodasi (ro‘mol misolida).....	102
42	<i>Abduvaliyeva, Z. Imomova.</i> Zulfiya she‘riyatida modal so‘zlarning lingvostilistik ko‘rinishlari.....	104
43	<i>X. Ibragimov.</i> Зооморфик метафора - поэтик восита сифатида (Тўра сулаймон ижоди мисолида)	106
44	<i>A. Musayev, Sh. Norqulov, J. Anvarov.</i> Zulfiya asarlarida ko‘chimlardan foydalanish mahorati.....	108
45	<i>X. Xolmurodov.</i> Алишер Навоий “Бадойиъ ул-бидоя” девонида Фарход образи талқини.....	110
46	<i>Ш. Жумаева.</i> Миллий-маданий кўрсаткичли этнофраземалар.....	112
47	<i>Синдорov.</i> “Ҳибатул ҳақойиқ” асари луғат таркибидаги белги-хусусият билдирувчи лексемалар.....	114
48	<i>M. Asrarova.</i> Sinonim qo‘shma gaplarning semantik tahlili.....	117
49	<i>O. Xudirov.</i> Синтактик теглашда (изохлашда) синтактик алоқа, синтактик муносабат тушунчаси	119
50	<i>N. Matyakubova.</i> Taqlid so‘zlarning tasnifi.....	121
51	<i>D. Boymatova.</i> Ajratilgan izoh bo‘lakli gaplar aksiologik modallikning ifodalovchisi sifatida.....	123
52	<i>S. Ne‘matova.</i> Алишер Навоий лирикасининг фалсафий теранлиги.....	125
53	<i>O‘. Ro‘ziyev.</i> Fe‘lning vazifa shakllariga kiruvchi ravishdosh shaklining qo‘llanish xususiyatlari.....	128

bag'riga otilsam, Xudoyim. U lahzaning baxtidan bul xotin-onam telba bo'lmog'i, telba dunyolaridan mastona haygirmog'i tayin. (Salomat Vafo, "Qora beva").

Ajratilgan izoh bo'lakli matnlarda aksilogik baho muallif nazarda tutgan eksplitsit va implitsit ma'no orqali o'z ifodasini topadi. Bu ifodaviylik muallifning pragmatik maqsadi va talabi bilan namoyon bo'ladi.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Пардаев З. Нутқ инновацияси ва уларда баҳо муносабатининг ифодаланиши// Ўзбек тили ва адабиёти, 2009, 4-сон.105-108 -б.
2. Сафаров Ш. Прагмалингвистика.- Тошкент: ЎзМЭ, 2008. 255 б.
3. Хасанова А.А. АбдуллаҚаҳҳорҳикояларитилинингдадиятинитаъминловчилексик-стилистиквоситалар. Номзодлик диссертацияси автореферати. - Тошкент, 2010.9-26 б.
4. Қиличев Э. Ўзбек тилининг амалий стилистикаси.- Тошкент: Ўқитувчи, 1992. 159 б.

АЛИШЕР НАВОИЙ ЛИРИКАСИНING ФАЛСАФИЙ ТЕРАНЛИГИ

Неъматова Сапура, ЖДПИ

Ўзбек адабиётшунослиги Навоий ғазалиётини тадқиқ этиш бўйича муайян ютуқларга эришган. Бироқ, бизнингча, Алишер Навоий ғазалларидаги тимсолларни бадий санъатлар билан мутаносибликда ўрганишни янада чуқурлаштириш лозим. Зеро, Навоий ижоди, хусусан, ғазаллари бадиият, унинг унсурлари воситасида ҳар қандай маънони ифодалаш мумкинлигини исботлайди. Айти пайтда, Алишер Навоий дунёкарашининг Шарқ халқлари, жумладан, форс – тожик ҳамда туркий халқлар ижтимоий-маданий ва адабий ҳаётида кенг тарқалиб, чуқур илдиз отган тасаввуф фалсафасига туташини шоир ғазалларини ўрганишда уларнинг ботинига ҳам теранроқ назар ташлашга ундайди. Фақат образ тимсол ёхуд қўлланилган бадий санъатни эмас, балки рамзийликни ҳам эътибордан соқит қилмасликни, фақат зоҳирий мазмунни эмас, ички -ботиний мазмунни англашни ҳам талаб этади Алишер Навоий, Захриддин Муҳаммад Бобур ғазалларида воқеабанд байтларида шоирларнинг истак-орзулари акс эттирилади. Бу мумтоз адабиётнинг зиёбахш анъаналари асосида юзага келтирилади. Ва жамиятда яшаш қандай бўлиши кераклиги, кимлар тараққиётга қандай ҳисса қўша олиши намоян бўлади. Воқеабанд ғазаллардаги ижобий тимсол шоирнинг, ижодкорнинг ўзи бўлиши мумкин. Бундаги илғор савияли лирик қаҳрамон билимли, серғайрат, ёрқин ақл соҳиби бўлиши керак, албатта. Кўпинча бундай илғор шахс ёзувчининг, ижодкорнинг ўзи бўлиши мумкин. Ғазалда кўз тутган ғоя шунда амалга ошириши мумкин. Бу масалада шоир романтикадан ҳам ўринли фойдаланиши мумкин. Адабиётда романтиканинг ҳам роли баланд эканлиги, асарнинг ўқишли, мафтункор бўлишига бу ҳам сабабчи бўлади. Алишер Навоийнинг:

Кеча келгумдур дебон ул сарви гулрӯ келмади,

Кўзларимга кеча тонг отқунча уйқу келмади.

Лаҳза-лаҳза чиқтиму чектимйўлида интизор,

Келди жон оғзимгау ул шўқи бадхў келмади

деб бошланувчи ғазалидаги воқеабанд мисралар ўқувчини ўзига маҳлиё этади. Ушбу ғазалдаги воқеа таъсирида анъанавий тарзда Бобур ҳамўзининг куйидаги ғазалини яратади:

*Бу кеча кулбамга келди ул қуёшим ёшурун,
Қарнларда келмади ҳаргиз шунингдек кечқурун.
Оғзидек тор фурсати васлию ҳам ҳажри тунни,
Ул муанбар сочи янглиг ҳам қоронғу, ҳам узун.
То хаёли оразинг тушти кўнгишга ул қуёш,
Бўлди кўнглум бир ёнар ўтў сўнгаларим ўтун.*

Келтирилган матннинг биринчи қаторидаги мисраларда лирик қаҳрамон кулбасига қўёш янглиғ маъшуқанинг кириб келишидан хушнуд бўлгани ҳолда яна ул гўзалнинг бундай кириб келиши одатга, удумга ҳилоф ҳисобланиб, бундай воқеалар ҳар вақтда, узоқ йилларда бир марта рўй беришини ҳам ифода этади. Алишер Навоийнинг “Ваъдага вафо қилиб, вафога ваъда қилгил” деб бошланувчи ғазалига жавоб тарзида яратилган байтларига эътибор қаратамиз: Бобурнинг куйидаги

*Ул аҳд ила паймон қани, эй ёр, не бўлди?
Ул лутф ила эҳсон қани, эй ёр, не бўлди?
Юз кўрсатиб эл ичида лутф этар эрдинг,
Ул лутфи намоён қани, эй ёр, не бўлди?
Жонимга даво сўзинг эди, сўзламадинг, оҳ,
Жон дардига дармон қани, эй ёр, не бўлди?
Мундоқму эди аҳдқи, Бобурни унуттунг,
Ул аҳд ила паймон қани, эй ёр, не бўлди.*

Кейинги сатрларда телба ва беҳуд ҳолатга солган сенинг майгун лабларинг, ширин суҳанларинг, хумор кўзларинг эмасму ахир мен буларнинг жафосининг қайси бирини ҳам айтайин қайси бирдан шикоят қилайин дейилмоқда. Лирик қаҳрамонни Бобур қийин аҳволга солиб қўйган “ул ойнинг қуёшдек чехраси” эканлигини, бу ҳижрон ва аламлар ўша қуёш чехра туфайли, унинг нозу-истиғноси эканлигини баён этади. Лирик қаҳрамон кечаю-кундуз санайди, яъни кечани бедор ўтказади. Бу бедорлик ўша ой юзлининг қуёш чехраси ҳажрида юз беради. Навоий “Шитоб айлаб” деб бошланувчи ғазалида:

*Қуёшдек чехра бирла тийра кулбам айлагач равшан,
Менга титратма тушди зарра янглиг изтироб айлаб,*

гўзални, маъшуқали қуёшга, қуёш юзли деб таърифлайди. Мана шу ташбеҳ Бобурда ҳам такрорланган ҳолда Бобур ўша гўзалнинг таърифини “ул ойнинг” сўзи орттирилган. Ўша гўзалнинг латофотини мукамал бериш мақсадини кўзлаган бўлса керак. Аммо шу ўринда “ул ойнинг” ташбеҳи ортиқчадек сезилади. “Қуёшдек оразу” деган тавсиф бир жойда “ул ой” тавсифи беҳожатдек туюлади. Чунки ой қуёшдан нур олиб бизга ёруғ, нурли бўлиб кўринади. Физикада ой қаро жисм дейилади. Демак қаро жисмга қуёш нури тушгач, ой ҳам нурли, ёруғ бўлиб кўринади. Бас шундай экан, қуёш деб таърифланган жойда ой сўзини қуёшдан ортиқча эканлиги ўз-ўзидан равшандир. Юсуф Хос Ҳожибнинг “Қутадғу билиғ” номли асарида ҳам Кунтуғди, Ойтўлди образларини яратади ва ўзининг ғоявий дастурини, асосан шу икки тимсол асосида баён этади. Асарда Кунтуғди-подшоҳ, Ойтўлди-вазир. Мамлакат бошлиғи, эгаси, подшоси сифатида кўрсатади. Туркий халқлар халқ оғзаки ижодида, қиссаларда кунтуғди, унинг бошига кун туғди дегани унинг бошига

бахт қуши қўнди, бахтли бўлди деган маънони ўзида мужассам этган. Унинг бошига кун туғди, унинг омади келди, мамлакат эгаси эканлиги, ягона ҳукмдор бўлганлиги таъкидланади. Ойтўлди тимсоли ҳам гапирувчи ном сифатида вазирга нисбатан қўллайди. Яъни вазир мамлакатнинг молиявий масалаларида, мамлакат кудрати, аҳолининг беками кўст ҳаёт кечиришида жуда катта рол ўйнайди. Яъни мамлакатнинг эгаси Қунтуғди бўлгани ҳолда, мамлакат тинчлиги, фаровонлиги ҳамма ҳаммаси Ойтўлдига боғлиқ. Агар Ойтўлди тадбиркор, подшоҳга содиқ бўлса, мамлакат экономикаси, иқтисодий аҳволи, ташқи давлатларда ҳам жуда катта обрўга эга эканлиги шу Ойтўлдига боғлиқ. Кўришиб турибдики, Навоийдаги ҳусни латофоти тўлишган Қуёш таъриф этилган жойда оининг тимсоли сал ноўринроқ кўринади. Шунинг учун қуёшга таъриф берилган жойда оини унинг ҳуснига боқиб бўлмайди. Огаҳий бир муҳаммасида қуёшга боқиб бўлмаганидек қуёш чехралли гўзалнинг юзига боқиб бўлмасталигини ифода этади. Қуёш гўзаллиги Аллоҳ нури тажолласидан эканлиги, Оллоҳ жамолини кўришга дош беролмаган Мусо пайгамбар ҳаёти, унинг Аллоҳ жамолини кўришга иштиёқманд бўлганлиги, Аллоҳ жамолининг бир дамлик намойишига чидай олмай беҳуш бўлиб йиқилади ва бу хатоси учун Аллоҳ таоладан кечирим сўрайди. Аллоҳ жамолининг тавсифи шу тарика баён этилади Ҳамд ғазаллар Аллоҳга ҳамду санолар битилган, илоҳий муҳаббат қуйланган ғазаллардир. Бу муҳаббат, бир томондан, шоирнинг диний қарашлари билан чамбарчас боғланган бўлса, иккинчи томондан, тасаввуф фалсафаси билан уйғунлашиб кетган. Аниқроғи, бу туркум ғазалларда дин ва фалсафа, ҳикмат ва ваҳдат, калом ва ҳадис илмлари ўз ифодасини топган. Шоир ҳамду санолар айтиш, нажот сўраш воситасида инсон, унинг инсонлик моҳияти ҳақидаги фикрларини ифодалашга муваффақ бўлади. Зеро, бу оламнинг яратилишидан мақсад одам, одамдан мақсад эса комил инсон эканлиги кўп бора айтилган, жумладан, шоирнинг ўз асарларида ҳам эътироф этилган:

*Эй, нечуким дурни махфий асрабон Уммон аро,
Гавҳари ишқини тинҳон асраган инсон аро?
Чунки инсонни бу гавҳар бирла айлаб баҳраманд,
Сарфароз айлаб малойик хайли бирла жон аро.*

Шундай экан, илоҳий муҳаббат, яни инсоннинг Аллоҳга муҳаббати асосида ҳам инсоннинг ўта нозик ва мураккаб ҳис-туйғулари мужассам. Навоий бу туркум ғазалларида инсон руҳий оламини ўзига хос бир йўл билан диний-сўфиёна билимлар асосида кашф этишга киришади.

Фикрларимизнинг хулосасида айтиш жоизки, мутафаккир ва аллома Алишер Навоий ижодиётига муҳаббат мумтоз адабиётда, хусусан, ғазал санъатида анъанавийликни сақлаш имконини беради. Заҳириддин Бобурнинг буюк даҳони ўзига устоз деб билгани боис, ғазал байтларида ўзаро муштараклик сезиларли даражада юзага келишига муваффақ бўлади. Илоҳий муҳаббат билан йўғрилган ҳамд, муножот ғазалларни тасаввуф фалсафасига боғлаб ўрганиш уларнинг моҳиятини теранроқ англашга, ғазалларни туғри тушунишга имкон

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Азимжонов С, Қаюмов А, Бобур. Ў-зФА 1960. .
2. Бобур, асарлари. 3 жилдлик, -Тошкент 1966. .

3. Валихўжаев Б, Бобурнинг танқидий қарашлари, СамДу, 1958. .
4. Гулбаданбегим, “Хумоюннома” -Тошкент 1959.

FE'LNING VAZIFA SHAKLLARIGA KIRUVCHI RAVISHDOSH SHAKLINING QO'LLANISH XUSUSIYATLARI

Ro'ziyev O'lmasjon JDPI Talabasi
Ilmiy rahbar:f.f.f.d. Jumayeva Feruza

Ravishdosh asosan boshqa bir fe'l anglatgan harakatdan oldin bo'lgan yoki u bilan bir vaqtda bajariladigan harakatni ko'rsatadi, asosiy harakatning bajarilish holatini bildiradi. Ergash gapning kesimi vazifasida va hol vazifasida keladi.

1. Harakat tushunchasini anglatadi. Masalan: G'ulomjon tanish tovushni eshitib xushiga keldi.

2. O'timli-o'timsizlik, nisbat ,bo'lishli-bo'lishsizlik va zamon shakllarini ifodalaydi. Masalan: G'ulomjon otasi yonida turib atrofqa qaradi.

3. Boshqa so'zlarni boshqarib keladi. Masalan :O'ktam ma'nodor iljayib, uning harakat va qiliqlarini kuzatib turdi.

4 Ba'zm qiyosiy daraja affiksi (-roq) ni qabul qiladi Masalan: Uning ba'zi qiliqlari senikiga o'xshabroq ketadi

5. Fe'lga bog'lanib, harakatning ikkinchi bir harakat belgisi sifatida anglatadi va gapda hol bo'lib keladi, bu vaqtda shaxs- son bilan tuslanmaydi . Masalan: Ko'm -ko'k vodiylarda po'lat izlardan kelayotir qora poyezd uchub, qarsillab.

6. Qo'shma gap tarkibidagi gapning shaxs ko'rsatmaydigan kesimi bo'lib keladi. Masalan: Shamol qo'zg'alib daraxtlarning uchi silkina boshladi.

7. Qo'shma fe'l analitik shakl tarkibida birinchi kompanet bo'lib keladi. Masalan: Tilini tishlab olgan odam tishini sug'urub tashlamaydi.

O'z xususiyatiga qarab ravishdoshlar ikki xil bo'ladi :

1. Tuslanadigan ravishdoshlar
2. Tuslanmaydigan ravishdoshlar

Tuslanadigan ravishdoshlarga shaxs-son affiksi qo'shiladi: borib-boribman, boribsan, boribdi.

Tuslangan vaqtda ravishdosh gapda kesim bo'lib keladi. Masalan: Biz ularni shaxarda kutib olamiz.

Bu ravishdoshlar tuslanmagan holda hol va ergash gapning kesimi bo'lib keladi. Masalan: Laziz soatiga qarab, shoshib o'rnidan turdi.

Tuslanadigan ravishdoshlar quyidagi affikslar bilan yasaladi.

Fel asosiga –b (ib) affiksini qo'shish bilan bu ravishdosh shaxs- son affiksi bilan tuslanib , felning kelasi zamon eshitilganlik shaklini hosil qiladi. Masalan: Ikki marotaba odam yuborganimda xotini unamabdi . Bu ravishdosh takrorlangan holda ishlatilib harakatning davomligini, takrorlab turganligini bildiradi. Masalan: Qizg'ish tutun buralib-buralib osmonga ko'tarilla boshladi.

2. Fe'l negiziga –a,-y affiksini qo'shish bilan. Bu ravishdosh shaxs-son affiksi bilan tuslanib, fe'lning hozirgi-kelasi zamon shaklini hosil qiladi. Masalan. Bir-birimizni juda do'st tutamiz, chunki birga o'sganmiz. Bu shakl tuslanmagan holatda hozirgi o'zbek tilida yakka holda